

РОЗДІЛ 4. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.72.73

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.2.1>

ДОКТРИНА «ЗНЯТТЯ КОРПОРАТИВНОЇ ВУАЛІ»: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Бонтлаб В.В.,

*доктор юридичних наук, професор, завідувач
кафедри цивільного, трудового та економічного права,
Академія праці, соціальних відносин і туризму
ORCID: 0000-0002-9153-9516*

Бонтлаб В.В. Доктрина «зняття корпоративної вуалі»: теоретико-правові засади та перспективи впровадження в Україні.

У статті здійснено ґрунтовне теоретико-правове дослідження змісту доктрини «зняття корпоративної вуалі» (piercing/lifting the corporate veil) як виняткового правового механізму, що допускає відступ від базового принципу обмеженої відповідальності юридичної особи. Наголошено, що зазначена доктрина покликана реагувати на ситуації зловживання корпоративною формою, коли юридична особа використовується її учасниками або контролюючими особами як інструмент ухилення від виконання зобов'язань, приховування активів або заподіяння шкоди кредиторам та іншим суб'єктам права.

Розкрито історичні витоки формування доктрини «зняття корпоративної вуалі» в праві країн загальної правової традиції, а також простежено її подальший розвиток і трансформацію у європейському правовому просторі. Значну увагу приділено аналізу практики Європейського суду з прав людини, у якій вироблено підхід до можливості ігнорування формальної відокремленості юридичної особи за наявності виняткових обставин, що свідчать про фіктивність корпоративної автономії або недобросовісну поведінку контролюючих осіб. Проаналізовано основні правові позиції ЄСПЛ, а також їх вплив на формування підходів національних судів.

У статті систематизовано основні ознаки, критерії та підстави застосування доктрини «зняття корпоративної вуалі», зокрема такі, як використання юридичної особи як alter ego, умисне доведення до неплатоспроможності, вчинення шахрайських дій, порушення принципів справедливості та добросовісності у корпоративних відносинах.

Особливу увагу приділено науковій дискусії в українській правовій доктрині щодо доцільності нормативного закріплення доктрини «зняття корпоративної вуалі» у Цивільному кодексі України. Проаналізовано аргументи прихильників і противників такого підходу, а також обґрунтовано позицію щодо необхідності законодавчої визначеності у цій сфері. Доведено, що нормативне закріплення доктрини сприятиме зміцненню принципів добросовісності, прозорості та соціальної відповідальності бізнесу, підвищить рівень правової визначеності та ефективність судового захисту.

Зроблено висновок, що впровадження доктрини «зняття корпоративної вуалі» на законодавчому рівні є доцільним і своєчасним кроком у контексті розвитку національного корпоративного права. Це сприятиме гармонізації правової системи України з європейськими стандартами, забезпеченню балансу інтересів учасників корпоративних відносин, кредиторів і держави, а також формуванню справедливої та послідовної практики відповідальності у сфері корпоративного управління.

Ключові слова: корпоративна вуаль, юридична особа, обмежена відповідальність, доктрина, відповідальність, ЄСПЛ, Цивільний кодекс України, соціальна відповідальність бізнесу.

Bontlab V.V. The doctrine of “lifting the corporate veil”: theoretical and legal principles and prospects for implementation in Ukraine.

The article carries out a thorough theoretical and legal study of the content of the doctrine of “piercing/lifting the corporate veil” as an exceptional legal mechanism that allows for a departure from the basic principle of limited liability of a legal entity. It is emphasized that the specified doctrine is designed to respond to situations of abuse of the corporate form, when a legal entity is used by its participants or controlling persons as a tool for evading obligations, concealing assets, or causing harm to creditors and other legal entities. The historical origins of the formation of the doctrine of “lifting the corporate veil” in the law of countries with a common legal tradition are revealed, and its further development and transformation in the European legal space are also traced. Considerable attention is paid to the analysis of the practice of the European Court of Human Rights, which developed an approach to the possibility of ignoring the formal separation of a legal entity in the presence of exceptional circumstances indicating the fictitiousness of corporate autonomy or the unconscionable behavior of controlling persons. The main legal positions of the ECHR are analyzed, as well as their influence on the formation of the approaches of national courts.

The article systematizes the main features, criteria and grounds for applying the doctrine of «lifting the corporate veil», in particular, such as using a legal entity as an alter ego, intentionally bringing it to insolvency, committing fraudulent acts, violating the principles of justice and good faith in corporate relations.

Special attention is paid to the scientific discussion in Ukrainian legal doctrine on the feasibility of normatively enshrining the doctrine of «lifting the corporate veil» in the Civil Code of Ukraine. The arguments of supporters and opponents of such an approach are analyzed, and the position on the need for legislative certainty in this area is substantiated. It is proven that the normative consolidation of the doctrine will contribute to strengthening the principles of good faith, transparency and social responsibility of business, increase the level of legal certainty and the effectiveness of judicial protection.

It is concluded that the implementation of the doctrine of «lifting the corporate veil» at the legislative level is an appropriate and timely step in the context of the development of national corporate law. This will contribute to the harmonization of the legal system of Ukraine with European standards, ensuring a balance of interests of participants in corporate relations, creditors and the state, as well as the formation of fair and consistent practices of responsibility in the field of corporate governance.

Key words: corporate veil, legal entity, limited liability, doctrine, liability, ECHR, Civil Code of Ukraine, corporate social responsibility.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток корпоративних відносин в Україні вимагає переосмислення меж відповідальності юридичних осіб та їхніх засновників (учасників). Традиційний принцип обмеженої відповідальності є фундаментальним для корпоративного права, адже він гарантує можливість здійснювати діяльність без ризику втрати всього особистого майна. Проте на практиці цей принцип нерідко стає інструментом для зловживання правами, а саме коли засновники або керівники використовують юридичну особу як «щит» для уникнення відповідальності, приховування активів чи шахрайських дій.

У таких випадках у світовій правовій практиці застосовується доктрина «зняття корпоративної вуалі» (piercing the corporate veil) - підхід, який дозволяє суду «проникнути» за межі формальної відокремленості юридичної особи та покласти відповідальність безпосередньо на її учасників або посадових осіб.

У цьому контексті постає об’єктивна потреба в науковому переосмисленні доктрини «зняття корпоративної вуалі» з урахуванням українських правових реалій, а також у дослідженні можливостей її прямого закріплення в законодавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові праці щодо дослідження сутності доктрини «зняття корпоративної вуалі» присвячували ряд вітчизняних вчених, а саме такі вчені як Р.Б. Сабодаш, В.Д. Примака, О.Р. Кібенко, Ю.М. Жорнокуй, Т.М. Карнаух, В.М. Махінчук та інші. А також зарубіжні вчені Robert Miles, Alan Dignam, John Lowry та інші. Водночас, варто зазначити про те, що дослідники даного питання по-різному оцінюють природу та характер «зняття корпоративної вуалі», а окрім того, малодослідженим залишається питання нормативного закріплення доктрини.

Метою статті є визначення доцільності нормативного закріплення доктрини в Цивільному кодексі України через аналіз сутності доктрини «зняття корпоративної вуалі», дослідження актуальної судової практики її застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Зняття корпоративної вуалі (piercing/lifting the corporate veil) – це доктрина, запозичена з країн загального права, суть якої зводиться до виключення з принципу обмеженої відповідальності засновників юридичної особи. Витоки цієї доктрини сягають прецедентного рішення англійського суду у справі «Salomon v. A. Salomon & Co Ltd» (1897 р.) щодо застосування принципу обмеженої відповідальності корпорації. Piercing/lifting the corporate veil застосовується на користь третіх осіб, які вимагають від учасника відшкодувати збитки за неправомірні дії юридичної особи, або на користь учасника, який прагне захистити права та інтереси юридичної особи. Доктрина підняття корпоративної вуалі використовується в практиці Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ, Європейський суд, Суд), зокрема, у справах «Agrotexim and others v. Greece», «Camberrow MM5 AD v. Bulgaria», «G.J. v. Luxembourg» [1, с. 71].

Р. Сабодаш, аналізуючи рішення ЄСПЛ «Агротексім та інші проти Греції» (Agrotexim and Others v. Greece) від 24.10.1995, пп. 59-72 та «Фельдман та банк «Слов'янський» проти України», зробив висновок, що «проникнення за корпоративну вуаль» або нехтування правосуб'єктністю компанії може бути виправданим лише за виключних обставин, зокрема, якщо точно встановлено, що компанія не може звернутися до конвенційних установ через органи, утворені згідно з її статутом, або у випадку ліквідації, через її ліквідаторів. Застосовуючи зазначений підхід, ЄСПЛ безпосередньо у своєму рішенні відтворив правову позицію Міжнародного Суду Справедливості ООН, що була висловлена ним у §§ 56-583 та 664 Рішення у справі Barcelona Traction, Light and Power Company Limited від 05.02.1970 р. [2].

Як наслідок, ця доктрина дозволяє покласти відповідальність на акціонерів та материнську компанію або інші пов'язані із цією корпорацією (афілійовані) юридичні особи [3, с. 480].

В країнах загального права такі терміни, як «підняття завіси (lifting the veil)», «порушення стіни інкорпорації (breaching the wall of incorporation)», «зняття корпоративної завіси» або «пробивання корпоративної завіси» (dislodging the corporate veil” or “piercing the corporate veil) є юридичними термінами, що використовуються для позначення одного й того самого поняття (тобто відмови у наданні окремого привілею юридичної особи та обмеженої відповідальності її членів). Вуаль слугує перегородкою або завісою між корпорацією та її членами і вважається перевагою для акціонерів, оскільки захищає їх від ризику необмеженої відповідальності за борги компанії [4].

Термін «зняття (підняття) корпоративної вуалі» застосовується у трьох основних випадках: 1) коли суд, вирішуючи питання про відповідальність юридичної особи, відходить від принципу обмеженої відповідальності її засновників (учасників) і покладає відповідальність безпосередньо на них; 2) коли суд ігнорує відокремленість юридичних осіб, що входять до холдингових утворень або групи юридичних осіб, та, виходячи з принципу «єдиної економічної одиниці», покладає відповідальність самостійної юридичної особи на відокремлені юридичні особи, що входять до холдингу чи групи; 3) коли суд покладає відповідальність на органи управління юридичної особи [5].

Загалом, науковцями визначені риси, що характеризують застосування доктрини «зняття корпоративної вуалі», а саме:

- 1) це відбувається лише в порядку винятку; загальним правилом залишається майнова відокремленість юридичних осіб і обмеженість відповідальності;
- 2) у режимі судової процедури у справах як із контрактів та деліктів, так і в рамках публічних правовідносин за участю держави, зокрема, банківських, страхових, екологічних, податкових тощо;
- 3) лише у випадку шахрайських дій, недобросовісних спроб ухилитися від виконання прийнятих на себе зобов'язань, порушення справедливості;
- 4) в усіх правових системах знаходиться у дискреції суду, яка в той самий час базується не лише на його власному розсуді, а й на деяких напрацьованих судовою практикою критеріях та тестах;
- 5) на особу, яка вимагає «підняття корпоративної вуалі», покладається обов'язок довести наявність підстав для застосування такого виняткового принципу;
- 6) існує значна кількість різноманітних тестів для перевірки наявності незвичайної (зайвої) близькості основної і дочірньої компанії;
- 7) майже в усіх правових системах (за винятком, можливо, лише Німеччини) відсутнє законодавче закріплення взаємовідносин афілійованих товариств; відносини між основним та дочірнім товариством;

8) ефективному використанню даної доктрини перешкоджають обмежені можливості та ускладнення в отриманні інформації про пов'язаних осіб, що доміцільовані в інших державах [3, с. 481].

Загалом ця доктрина слугує засобом стримування від неналежного поведінки в майбутньому. До видів поведінки, які можуть бути кваліфіковані як неналежні і які закон прагне стримати, належать: подання неправдивої інформації, шахрайство, незаконне привласнення активів, ухилення від законодавчих заборон та інші випадки несправедливості або правопорушень. Було багато випадків, коли суди поєднували підняття корпоративної завіси з покаранням у вигляді штрафних санкцій з явною метою досягнення стримуючого ефекту [6].

На сьогодні в українській правовій науці та практиці триває активна дискусія щодо доцільності нормативного закріплення доктрини «зняття корпоративної вуалі» в цивільному законодавстві. Частина науковців і практиків, думку яких ми поділяємо, наголошує, що така норма є необхідною для підвищення рівня правової визначеності та запобігання зловживанням корпоративною формою. Нормативне закріплення доктрини «зняття корпоративної вуалі» стане розвитком інституту соціальної відповідальності бізнесу. Водночас інші дослідники висловлюють думку проти, адже певні її елементи містяться в законодавстві, а пряме закріплення норми про «зняття корпоративної вуалі» є недоцільним.

Так, І.Д. Кондратова відзначає, що попри відсутність в українському правовому полі доктрини «зняття корпоративної вуалі» певні її елементи частково можна знайти у правових механізмах українського законодавства, що в основному стосуються аспекту відповідальності засновників (учасників) або керівників за боргами юридичної особи. Зокрема, це відповідальність засновників (учасників, акціонерів) або інших осіб, у тому числі керівника юридичної особи, що визнається банкрутом; відповідальність пов'язаної з банком особи, дії або бездіяльність якої призвели до завдання банку шкоди з її вини; відповідальність холдингової компанії, якщо корпоративне підприємство через дії або бездіяльність холдингової компанії виявиться неплатоспроможним та визнається банкрутом [3, с. 482].

За загальним правилом ч. 3 ст. 96 ЦК України учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника), крім випадків, встановлених установчими документами та законом [7]. На думку Р.А. Майданика, розуміння юридичної особи за українським правом ґрунтується на теорії фікції, за якої її майно і зобов'язання повністю автономні від засновників. Через це застосування доктрини «зняття корпоративної вуалі» в українському праві може мати коригуючий ефект, що дасть можливість притягнути фактичного «власника» компанії до відповідальності [8, с. 137-138].

Варто зазначити, що в проєктному законодавстві пропонується доповнити Цивільний кодекс України новою нормою статті 116-2 «Зняття корпоративної вуалі»: «1. Учасники корпоративного товариства, а також інші особи, які прямо або опосередковано здійснюють вирішальний вплив на його діяльність, не відповідають за його зобов'язаннями, крім випадків, визначених цим Кодексом та/або законом. 2. Суд може покласти субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями корпоративного товариства на його учасників або контролюючих осіб у виняткових випадках, якщо майно товариства недостатньо для задоволення вимог кредиторів і доведено, що товариство використовувалося для: 1) вчинення протиправних дій, спрямованих на завдання шкоди кредиторам чи іншим особам; 2) умисного доведення до неплатоспроможності (банкрутства); 3) фактичного використання товариства як alter ego особи, яка прямо або опосередковано здійснює вирішальний вплив на його діяльність».

Добросовісний учасник, який не був обізнаний і не мав можливості вплинути на дії, що спричинили завдання шкоди, не несе субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями товариства» [9].

Слід підкреслити, що українські суди також за певних обставин «знімають корпоративну вуаль». Зазвичай суди беруть до уваги ті самі критерії, які застосовує ЄСПЛ, і посилаються на його рішення у справах «Агротексім та інші проти Греції» [10], «Фельдман та банк «Слов'янський» проти України» [11]. Результатом використання цієї доктрини у судовій практиці України може стати ефективна протидія зловживанням статусом юридичної особи (корпоративною формою) і недобросовісним діловим практикам, забезпечення розвитку інституту соціальної відповідальності бізнесу, а також ефективний захист прав та інтересів у разі надання можливості акціонеру (учаснику) юридичної особи у виняткових випадках діяти в інтересах останньої під час розгляду судових спорів.

О. Кібенко у своїй доповіді навела актуальну судову практику, у якій ВС застосувала доктрину «зняття (підняття) корпоративної завіси». При цьому, було підкреслено, що «підняття корпоративної вуалі» не означає, що юридична особа припиняє своє існування чи перестає бути самостійним суб'єктом права у всіх інших відносинах. Застосування доктрини «підняття корпоративної вуалі» має бути виваженим і використовуватися лише у виключних випадках для захисту прав або інтересів учасників господарських відносин.

Так, одним з перших наведених прикладів була постанова ВС від 15 червня 2022 року у справі № 905/671/19. В даній справі вирішено питання чи можуть міноритарні акціонери, чії акції були примусово викуплені в рамках сквіз-ауту, звертатися з позовом про визнання права на компенсацію / стягнення компенсації не лише до заявника вимоги, але й до інших осіб, які отримали вигоду від такого придбання, включно з емітентом, акції якого викупувалися, та кінцевим бенефіціаром [12].

Іншим прикладом є справа № 910/4210/20 (постанова ВС від 20 липня 2022 року) суд визнав, що Державна корпорація розвитку «ВЕБ.РФ» фактично виступала як орган російської федерації, що дозволило накласти арешт на акції українського банку, які належали російській державній корпорації за боргами РФ у межах виконання арбітражного рішення. Тут суд дійшов висновку, що ДКР «ВЕБ.РФ» є по суті органом російської федерації, оскільки: виконує цілі, функції та завдання, притаманні державним органам; перебуває під щільним контролем російської федерації настільки, що є її alter ego (другим “я”), і майном якого держава розпоряджається як своїм.

А у справі № 910/268/23 (постанова ВС від 10 січня 2024 року) було застосовано доктрину «підняття корпоративної вуалі» при житті заходів забезпечення щодо корпоративних прав, якими кінцевий бенефіціарний власник володів через складну корпоративну схему (групу українських та іноземних товариств). У цій постанові Верховний Суд вперше сформував певні загальні підходи щодо застосування доктрини «підняття корпоративної завіси» [12].

Таким чином, незважаючи на загальний принцип обмеженої відповідальності юридичної особи, існують певні обставини, за яких корпоративна вуаль може зніматися, щоб покласти відповідальність юридичної особи перед кредиторами на учасників такої юридичної особи. Окрім того, чинне цивільне законодавство передбачає окремі випадки ігнорування принципу, які схожі на доктрину «зняття корпоративної вуалі».

Висновки. Проведене дослідження наукових підходів, судової практики та норм чинного та проектного законодавства щодо визначення сутності та змісту доктрини «зняття корпоративної вуалі» дає підстави зробити такі висновки:

Доктрина «зняття корпоративної вуалі» є важливим правовим інструментом, що дозволяє у виняткових випадках подолати принцип обмеженої відповідальності юридичної особи з метою забезпечення справедливості та запобігання зловживанням корпоративною формою. Її застосування, сформоване в практиці країн загального права та Європейського суду з прав людини, зокрема у справах «Salomon v. A. Salomon & Co Ltd (1897), Agrotexim and Others v. Greece (1995), Camberrow MM5 AD v. Bulgaria (2004), G.J. v. Luxembourg (2000)».

Для українського правового поля актуальним залишається питання нормативного закріплення цієї доктрини. Прихильники її імплементації вважають, що це підвищить рівень правової визначеності, сприятиме розвитку інституту корпоративної та соціальної відповідальності бізнесу, а також унеможливить маніпуляції. Противники ж зазначають, що елементи цього механізму вже частково існують у чинному цивільному законодавстві.

Ми вважаємо, що нормативне впровадження цієї доктрини дозволить українським судам ефективніше реагувати на випадки зловживань корпоративною формою, забезпечить баланс між інтересами інвесторів, кредиторів і держави, а також гармонізує національне законодавство з європейськими правовими стандартами.

Отже, включення доктрини «зняття корпоративної вуалі» до Цивільного кодексу України є доцільним та своєчасним кроком, який сприятиме підвищенню прозорості, добросовісності та відповідальності у сфері корпоративних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Правова доктрина та правнича освіта: функціональні зв'язки: збірник наукових праць / за заг. ред. О.О. Кота, А.Б. Гриняка, М.М. Хоменка. Київ: Алерта, 2023. 158 с.

2. Сабодаш Р.Б. «Проникнення під корпоративну вуаль» у практиці Європейського суду з прав людини. *Корпоративне право України та європейських країн: питання теорії та практики*: зб. наук. пр. за матеріалами XV Міжнарод. наук.-практ. конф. (6-7 жовт. 2017 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приват, права і підприємництва ім. акад. Ф.Г Бурчака НАПрН України ; за ред. В.В. Луня. Івано-Франківськ, 2017. С. 200–204.
3. Корпоративне право крізь призму судової практики: монографія / за ред. І.В. Спасибо-Фатеевої. Харків: ЕКУС, 2021. 512 с.
4. Bello, S.A., & Michael, O.C. (2014). Piercing the Veil of Business Incorporation: An Overview of what Warrants It. *Review of Contemporary Business Research*, 3(2), 117-138. URL:https://rcbr.thebrpi.org/journals/rcbr/Vol_3_No_2_June_2014/9.pdf (дата звернення: 27.10.2025).
5. Карнаух Т. Доктрина «підняття корпоративної вуалі»: сутність та перспективи застосування в Україні. *Юридична Україна*. 2013. № 3. С. 53–60. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=urukr_2013_3_12 (дата звернення: 27.10.2025).
6. Cheng, T.K. (2010). Form and substance of the doctrine of piercing the corporate veil. *Miss. LJ*, 80, 497.
7. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV: станом на 5 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 27.10.2025).
8. Майданник Р.А. Розвиток приватного права України: монографія. К.: Алерта, 2016. 226 с.
9. Проект Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої» від 21.09.2025 № 14056. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44879> (дата звернення: 20.10.2025).
10. The European Court of Human Rights. *Agrotexim and Others v. Greece*, 24.10.1995. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%3A%5B%5D%7D>. (дата звернення: 23.10.2025).
11. Справа «Фельдман та банк «Слов'янський» проти України» (Заява № 42758/05) : Рішення Європ. суду з прав людини від 21.12.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_с78#Text(дата звернення: 23.10.2025).
12. Судді ВС розповіли про практику застосування доктрини «підняття корпоративної завіси». *ВЕРХОВНИЙ СУД*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/prescentr/news/1750878/> (дата звернення: 26.10.2025).